

مراکز علمی و آموزشی کرمان در عصر صفوی

دکتر شمس‌الدین نجمی
عضو هیأت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان

چکیده

همواره مدارس و مراکز علمی یکی از نشانه‌های هویت و غنای فرهنگی جوامع در دوره‌های مختلف تاریخی هستند. چگونگی احداث، نوع محل، معماری بنا، امکانات، تجهیزات، وسعت، تعداد استاد و دانشجو و همچنین رشته‌های علمی این مدارس، بیانگر اهمیت و جایگاه والای علم و دانش در آن جوامع بوده است. مدارس همچون آئینه‌هایی هستند که پیشینه علمی و آموزشی و تفکر و اندیشه مردم هر جامعه در آن جلوه‌گر است و بالاخره پرداختن به تاریخ مدارس و مراکز علمی هر مملکت، به منزله ارزیابی و داوری کارنامه علمی آن شهر و دیار می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: عصر صفوی، کرمان، مدارس علمی، گنجعلی‌خان، خاندان قلی‌بیگ، معصومیه.

مقدمه

ایران عصر صفوی، با تحولات عظیم سیاسی، مذهبی، اجتماعی، علمی و آموزشی همراه بود. این دگرگونیها نه تنها در پایتخت (اصفهان)، بلکه در استانها و ایالت‌های دیگری مانند کرمان نیز به وقوع پیوست. بعضی از حکام صفوی مانند "گنجعلی‌خان زیگ" کوشش می‌کردند تا به پیروی از شاه عباس بزرگ، خدمات و اقداماتی را در محل مأموریت خویش انجام دهند و از این راه هم به محبوبیت خود نزد شاه بیفزایند و هم موجبات پیشرفت، عمران و آبادی محل خدمت خود و آسایش مردم را فراهم نمایند.

کرمان یکی از ایالت‌هایی بود که از امتیاز اجرای این‌گونه خدمات بزرگ اجتماعی و عمرانی در این دوره، بهره‌مند گردید. یکی از ارزشمندترین خدمات، احداث مدارس بود که در این دوره از زمان حکومت «گنجعلی‌خان» آغاز شد و تا پایان آن ادامه داشت. در این مقاله می‌پردازیم به معرفی سه مدرسه بزرگ شهر کرمان در عصر صفوی به نام‌های: ۱- مدرسه گنجعلی‌خان ۲- مدرسه خاندان قلی‌بیک ۳- مدرسه معصومیه.

مدرسه گنجعلی‌خان در کرمان

حکومت گنجعلی‌خان در کرمان

پس از مرگ ولی‌خان افشار در سال (۱۰۰۵ هـ.ق / ۱۵۹۶ م) به فرمان شاه عباس بزرگ، گنجعلی‌خان زیک/زیگ به امارت کرمان منصوب گشت و به گواشیر (شهر کرمان امروزی) وارد شد. گنجعلی‌خان مردی بود با کفایت و لایق و سرداری از طایفه زیک از طوایف کُرد و به سبب لیاقت و کاردانی از سوی شاه به لقب «خان و بابا» سرافراز شده بود. علاوه بر این شاه عباس به پاس خدمات او از جمله نجات‌جانش در خراسان^۱ همواره، توجه و عنایتی خاص به گنجعلی‌خان داشت و به او احترام می‌گذاشت. گنجعلی‌خان، پس از ورود به دارالملک کرمان، مردم و سپاه را بناخت و به نظم و آبادی بلاد پرداخت. گنجعلی‌خان از سال (۱۰۰۵ هـ.ق / ۱۵۹۶ م) تا سال (۱۰۳۴ هـ.ق / ۱۶۲۴ م) حاکم کرمان بود و پس از او پسرش «علی‌مردان‌خان» حکومت کرمان را داشت.

حوزه حکومتی گنجعلی‌خان از مرز فارس تا سرحد قندهار کشیده می‌شد و تمام خاک کرمان، بلوچستان، قاینات و سیستان را دربر می‌گرفت. گنجعلی‌خان در تابستان سال ۱۰۳۴ هـ.ق، شب هنگام که بالای ارگ حکومتی قندهار استراحت می‌کرد، هنگام فرود آمدن از بام به علت خواب آلودگی سقوط کرد و بر اثر ضربه مغزی درگذشت. پسرش علی‌مردان‌خان نعش پدر را از قندهار به مشهد مقدس منتقل و در روضه رضویه به خاک سپرد. (عالم‌آرای عباسی، ص ۱۰۴۱، تاریخ کرمان، ج ۲، ص ۶۱۷)

بنای مدرسه گنجعلی‌خان

در سال (۱۰۰۷ هـ.ق / ۱۵۹۹ م) بنای مدرسه گنجعلی‌خان، یکی از بناهای مجموعه‌ی

۱- در سال (۹۸۵ هـ.ق. ۱۵۷۷ م) سال مرگ شاه اسماعیل دوم، قرار بود، عباس‌میرزا هم مانند سایر شاهزادگان صفوی به قتل برسد. اما در همان روزی که خبر مرگ شاه رسید، این سه تن: علی‌قلی‌خان شاملو، مرشدقلی‌خان استاجلو از سران قزلباش و همین گنجعلی‌خان که آن روز به گنجعلی‌بیک مشهور بود، شاهزاده را حفظ کرده و از مرگ نجات دادند و چندی بعد به سوی پایتخت «قزوین» حرکت دادند و در مشهد بود که مرشد قلی‌خان، لقب «خانی» به گنجعلی‌بیک داد و او «گنجعلی‌خان» شد. (گنجعلی‌خان، ص ۴۰)

۲- هدف از ساخت این سلسله بناها یا اجرای دستور شاه بود یا تقلید از فعالیت‌های عمرانی او برای ایجاد عمران و آبادی و تأمین تسهیلات زندگی و آسایش مردم.

گنجعلی‌خان به پایان رسید و کتیبه سر در آن نصب گردید.^۲ این مدرسه که اکنون بخشی از دانشکده هنر دانشگاه کرمان در آن استقرار دارد و از سوی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان در حال تعمیر و بازسازی است، در ضلع شرقی میدان گنجعلی‌خان قرار دارد. این بنای عظیم و زیبا تا سال ۱۲۰۹ ه ق، زمان حمله آقا محمدخان قاجار به کرمان، آباد و مورد استفاده طلبه‌ها و مدرسین قرار داشت. اما، از این پس ویران و متروک گردید و به کاروان‌سرا و بارانداز بازاریان تبدیل گردید.

قسمتی از کتیبه‌ای که در بالای سر در این مدرسه باقی مانده است، بدین شرح است: «به سعی الأمير الکبیر، الحاکم بالعدل بین الناس من الکبیر و الصغیر. قُدوه الاکابر و الامرا و زین الامارة و الايالة الملوك الخاقان العظيم الشان گنج‌علی‌خان. کتبه العبد المذنب الراجی علی رضا عباسی غفر ذنوبه ۱۰۰۷ ه ق». (گاهشمار تاریخ کرمان، ص ۳۲۳ - ۳۲۴)

این بنا، امروز بیشتر به کاروان‌سرای گنجعلی‌خان معروف است که به نظر این جانب و به دلایل زیر این نظریه کاملاً مردود است:

۱- مجموعه گنجعلی‌خان کرمان به تقلید میدان نقش جهان اصفهان ساخته شده که دارای چهار رکن اصلی است: الف: سرای حکومتی (عالی قاپو)، ب: مسجد (مسجد امام)، ج: مدرسه (مسجد شیخ لطف‌الله)، د: بازار (قیصریه).

۲- هیچگاه کاروان‌سرا در کنار مسجد، نزدیک دارالحکومه ساخته نمی‌شده است.

۳- این بنا به تقلید از مدرسه چهارباغ اصفهان (مدرسه سلطانی) ساخته شده است و حجره‌های آن در دو طبقه کاملاً شبیه آن مدرسه است و درهای آن برای سهولت و دستیابی طلبان و کسبه به دو بازار شمالی و جنوبی مدرسه باز شده است.

۴- کتیبه این بنا را «علی رضا عباسی» خوش‌نویس نامدار ایران در عصر صفوی نوشته است. در صورتی که مقام این استاد عالیقدر والاتر از آن بود که برای کاروان‌سراها کتیبه بنویسد. کتیبه هیچ کاروان‌سرای به خط علی رضا عباسی نیست!

۵- کتیبه سر در کاروان‌سراها معمولاً شامل نام معمار و تاریخ احداث آن است و به ندرت نام حاکم و پادشاه در این کتیبه‌ها آمده است!

۶- به گمان من، مدرسه گنجعلی‌خان بخش تکمیل‌کننده مسجد گنجعلی‌خان بوده است و بنای مسجد در حکم شبستان مسجد بوده که بیشتر در فصل سرما مورد استفاده قرار می‌گرفته و در فصل گرما از حیاط مدرسه استفاده می‌شده است و الاً منطقی و عاقلانه نیست که این فضای بزرگ کاروانسرا باشد و مسجد در این فضای اندک و شاید هم علت کوچکی فضای مسجد گنج‌علی‌خان، داستانی مشابه «اتاق پیرزن و ساخت ایوان مداین» داشته است!!!

۷- سر در رفیع و با شکوه بنا، با کاشی‌کاری‌ها و مقرنس‌های آن که با کتیبه‌ای با خط بسیار زیبا تکمیل شده و در حمله سپاهیان آقا محمدخان قاجار به کرمان آسیب جدی دیده و فرو ریخته است و از آن زمان هیچ‌گاه بازسازی و تعمیر نشده است و همچنین حجره‌های دو طبقه بسیار زیبا و دره‌های مشبک در دالان اصلی، حکایت از آن دارد که این بنا نمی‌تواند کاروان‌سرا باشد.

۸- بعد از ویرانی مدرسه گنجعلی‌خان در آغاز دوره قاجار (۱۲۰۹ ه.ق)، در زمان حکومت ابراهیم‌خان ظهیرالدوله (۱۲۴۰-۱۲۱۸ ه.ق) یک مجموعه حکومتی دیگری در نزدیکی مجموعه گنجعلی‌خان به نام مجموعه «ابراهیم‌خان» ساخته شد که هنوز برپا و مورد استفاده است. احداث این مجموعه که یکی از بناهای آن مدرسه می‌باشد، موجب گردید که نسبت به بازسازی و آبادانی شهر کرمان و دیگر مجموعه‌های تاریخی به دلایلی اقدام نشود. به ویژه پس از مرگ ابراهیم‌خان ظهیرالدوله و پیدایش مکتب شیخیه و بنای مدرسه ابراهیم‌خان که مرکزیت علمی و آموزشی شهر به آن مدرسه منتقل گردید و مدرسه گنجعلی‌خان از رونق افتاد و مدرسین و طلب‌باقی مانده دست به مهاجرت زدند.

۹- با نگاهی کوتاه به طرح و نقشه این بنا متوجه می‌شویم که تمام اتاقها به شکل حجره‌های مدارس علمی ساخته شده‌اند در صورتی که کاروان‌سراها در یک طبقه با حیاطی بزرگ و چهارگوش و برای امنیت و حفاظت بیشتر با یک در ورود و خروج ساخته می‌شده‌اند.

۱۰- اجزای ساختمانی یک کاروان‌سرا مانند: نانویی، بارانداز، اصطبل،^۱ اتاق مسافران، آب‌انبار،^۲ مهتابی، نعل‌بندی، علفی، چوب فروشی، برج دیده‌بانی و ... در این بنا دیده نمی‌شود.

۱۱- گنجایش شبستان مسجد کوچک کنار مدرسه (مسجد گنج‌علی‌خان) در حدود ۵۰ نفر است و گنجایش مسافران و کاروانیان را ندارد.

۱۲- در دالانهای ورودی بنا به ویژه ورودی اصلی که به میدان گنجعلی‌خان باز می‌شود، حجره‌ها و اتاقهایی وجود دارد که به احتمال زیاد از این فضاها برای دالان‌داری، کتابفروشی، ساخت کتاب، صحافی، تجلید، تذهیب و فروش لوازم‌التحریر استفاده می‌شده است.

۱۳- خلوت‌ها و اتاق‌های موجود در طبقه دوم این بنا بدون شک برای سکونت طلب‌باقی مورد استفاده بوده است نه برای مسافران.

۱۴- میدان گنجعلی‌خان یکصد متر طول و ۵۰ متر عرض دارد و یک کاروان صد نفری در آن زمان نمی‌توانست به این میدان مرکزی شهر وارد شود و نظم شهر را بر هم زند.

۱۵- هر کاروان تجاری در آن زمان معمولاً از ۴۰ تا ۴۰۰ مَرکَب (اسب، شتر یا آستر) و حدود ۱۰۰۰ خروار مال‌التجاره و ۲۰۰ نفر مسافر داشت. در صورتی که این بنا گنجایش این همه

۱- اصطبل کوچک موجود در ضلع شرقی مدرسه، مربوط به مدرسین و طلاب بوده است.

۲- آب‌انبار مجموعه گنج‌علی‌خان، در زمان حکومت پسر او علی‌مردان خان ساخته شد و در زمان گنجعلی‌خان وجود نداشته و مردم آب مصرفی خود را از قنات جاری در میان میدان، به نام «قنات شهرآباد» که از مستحبات گنجعلی‌خان بود، تأمین می‌کردند.

مال التجاره و مسافر را ندارد.

۱۶- از آنجایی که در مجموعه‌های حکومتی، مدرسه از ارکان اصلی پس از مسجد است، وجود مدرسه از اهمیت خاصی برخوردار بود و برای هدایت فکری و تسلط معنوی وجود آن در مرکز شهر آن هم در کنار مسجد و در بازار بسیار ضروری بوده است، اگر این بنا مدرسه نبوده، پس مدرسه کجا بوده است؟!!

وقفنامه گنجعلی خان

وقفنامه بسیار مهم و بزرگ و معروف گنجعلی خان در سال ۱۰۰۸ ه ق / ۱۶۰۰ م. تنظیم گردید. این وقفنامه به دستور گنجعلی خان و به خط میرعماد بوده و مهر شیخ بهایی صدراعظم و شیخ الاسلام ممالک محروسه ایران صفوی در بالای آن قرار داشته است. دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی در کتاب ارزشمند «گنجعلی خان» می‌نویسد: «افسوس که این وقفنامه امروزه در دست ما نیست. من شنیده‌ام که در روزهایی که مرحوم میرزا حسین خان گنجعلی خانی (از نوادگان گنجعلی خان در کرمان) برای تأیید تولیت خویش بر موقوفه گنجعلی خان به این در و آن در می‌زد، وقف نامه را به مرحوم تیمورتاش (وزیر دربار رضاشاه) سپرد و نزد او ماند. پس از ماجرای مرگ مرحوم تیمورتاش معلوم نشد که بر سر این وقفنامه چه آمد. اما آنطور که در کتاب «آثار الرضویه» آمده است، این وقفنامه در سال ۱۰۰۸ ه ق تنظیم شده و به خط میرعماد و مهر شیخ بهایی بوده است». (گنج‌علی‌خان، ص ۶۶)

مدرسه خاندان قلی بیگ افشار

ایل افشار جزء هفت ایلی بود که شاه اسماعیل صفوی را یاری کرده و او را به سلطنت رسانیدند. به پاداش این خدمت از سوی شاه اسماعیل، نخستین پادشاه صفوی، حکومت بخش‌هایی از ایران به سران ایل افشار واگذار شد. از جمله تیره قاسم‌لوی ایل افشار که بدین منظور به کرمان کوچیدند. بهرام بیگ (بیرام بیگ) ایل خان افشار، از سوی محمدخان استاجلو سردار معروف شاه اسماعیل و حاکم کرمان، نایب‌الحکومه کرمان شد (۹۱۶ ه ق). از این شخص، باغی وسیع و زیبا به نام «بیرم آباد» در حاشیه شرقی شهر کرمان بر سر راه «سراسیاب» به یادگار مانده است که هنوز هم به نام او «بیرام آباد» معروف است و جزء موقوفات گنجعلی خان ثبت شده است (سفرنامه کلات، ص ۱۹، صحیفه ارشاد، ص ۲۶ و ۲۷).

از نوادگان بیرام بیگ، درگاه قلی بیگ است که بنایی زیبا و مستحکم در کنار «باغ بیرام آباد»، در دل کوه به نام اوست و بدو منسوب است یعنی «تخت درگاه قلی بیگ». به درستی نمی‌دانیم این بنا ساخته اوست یا از دوران‌های کهن‌تری باقی مانده است. شکل و کاربرد بنا،

بیشتر به رواق و زاویه خانقاه می‌ماند. با توجه به ارادت و اعتقاد سران قاسم‌لوی افشار به مذهب شیعه و صیغه عرفانی قزلباش و توجه به این نکته که بعدها در دوره قاجار، «مرحومه کربلایی» همسر مرحوم اسماعیل خان وکیل‌الملک حاکم کرمان که خود عارف و از ارادتمندان مشایخ صوفیه بوده است، این بنا را به خرج خود تعمیر و بازسازی کرد. (صفيحه ارشاد، ص ۶۷) گمان ما را نسبت به خانقاه بودن تخت درگاه قلی بیک به حقیقت نزدیک‌تر می‌کند.

خاندان قلی‌بیک افشار، فرزند درگاه قلی بیک بود که بعد از درگذشت پدرش در سال ۱۱۰۸ هـ ق به مقام ایل بیگی افشار رسید. اولین بار نام وی را در وقایع سالهای ۱۱۳۶ تا ۱۱۴۰ هـ ق در تاریخ کرمان می‌یابیم و این زمانی است که یکی از مدعیان سلطنت یعنی سید احمد صفوی خود را پادشاه ایران خواند و قوایی دور خود گرد آورد. سران ایلات و عشایر کرمان، از جمله خاندان قلی بیک با هم متحد شده در ناحیه میمند از توابع شهر بابک، با او درگیر شدند. در این نبرد سید احمد صفوی پیروز شد (مجمع‌التواریخ، ص ۶۷- تاریخ کرمان، ص ۳۰۰) ولی سران عشایر کرمان را گرامی داشت و فرمان نایب‌الحکومگی کرمان را به خاندان قلی بیک افشار داد. خاندان افشار حدود یکصد و پنجاه سال در کرمان و زرنند و کوهبنان و ... زندگی کرده و غالباً کلانتر و حاکم مناطقی از استان بودند و بدین سبب ثروت و املاک فراوانی داشتند (سفرنامه کلات، ص ۵۰۳). خاندان قلی بیک مردی نیک اندیش، مهربان و خوش‌اخلاق بود. رفتار وی با زرتشتیان کرمان هم توأم با رأفت و عدالت اسلامی بود. او محبوب عامه مردم کرمان بود (پیر قصبه گو، ص ۱۰۳). وی بانی دو مدرسه حسینییه و کاظمیه به نام دو پسر خود در شهر کرمان بود که وقف‌نامه‌های دو مدرسه به ترتیب در ۱۱۳۹ و ۱۱۴۴ هـ ق تنظیم و املاک بسیاری بر آنها وقف نمود.

با وجود آن که نادرشاه افشار بر عکس پادشاهان صفویه، علاقه‌ای به ترویج و تقویت تشیع نداشت، خاندان قلی بیک در راه اشاعه و قوام تشیع در کرمان کوشش بسیار کرد. به همین جهت علاقه به تشیع و اقدامات او در کرمان موجب کینه نادرشاه گردید. مدرسه علمیه ای که امروز در جنب مسجد جامع مظفری دایر است، همان مدرسه حسینییه است که مؤسس اولیه آن، شخصی خیر به نام حاجی عبادالله پسر شاه مراد سراج بوده که در حمله افغانه به کرمان کشته شد و بنای مدرسه ناتمام ماند.

خاندان قلی بیک بنای مدرسه را کامل کرد و از آن پس به نام خاندان قلی بیک معروف گردید. در آخرین سفر نادرشاه به کرمان در سال ۱۱۶۰ هـ ق با وجود آنکه خاندان قلی بیک برای استقبال از نادرشاه تا آثار رفسنجان پیش رفته بود و تمامی احتیاجات لشکر او را تدارک دیده بود، نادرشاه ظاهراً به بهانه‌ای واهی دستور داد او را «مَنْتَر» کردند. بدین صورت که گماشتگان او، دیوار باغی را سوراخ کرده، سر خان افشار را از سوراخ به‌درآوردند و با طنابی به

پالهنگ دو گاو قوی جثه بستند و با چوب زدن، گاوها را به حرکت آوردند تا با وضعی فجیع و بی‌سابقه سر او از بدنش جدا شده و امعاء و احشاء او از تنش درآمد. (حضورستان، ص ۱۸۶، تاریخ کرمان، ص ۳۱۲، صحیفه ارشاد، ص ۲۸۱)

چاق بودن خاندان قلی بیک یا عدم حضورش در مراسم دشت مغان (در بهار سال ۱۱۴۸ هـ ق) را نمی‌توان دلیل قانع کننده‌ای برای مجازات او دانست. می‌توان گمان بُرد که تلاش خاندان قلی بیک در تقویت و اشاعه مذهب تشیع و ساختن دو مدرسه علمیه در کرمان با اهداف و ایمان مذهبی نادر مغایر و در تضاد بوده است.

بعد از کشته شدن خان افشار به فرمان نادر، مدرسه خاندان قلی بیک مدت ها دایر بود، چنانکه به روایتی، حکیم ملّا هادی سیزواری در بازگشت از سفر حج مدتی «مُتَنکراً» و ناشناس برای استفاده از محضر درس و تفسیر مرحوم حاج سید جواد شیرازی، امام جمعه کرمان در همین مدرسه به جارو کشی و خدمت به طلاب مشغول بوده (کوچه هفت پیچ، ص ۱۳۰، داستان‌نامه بهمنیاری، ص ۳).

پس از مدتی مدرسه متروک و ویرانه شد تا اینکه بهرام مجدزاده از اولاد خاندان قلی بیک و متولی بخشی از موقوفات بجا مانده، با خرید دو خانه نزدیک مدرسه، آن را وسعت داد و بازسازی اساسی کرد و دوباره آن را احیا نمود که محل این مدرسه اکنون حوزه علمیه خواهران است.

گزیده‌ای از وقف‌نامه مدرسه خاندان قلی بیک

طبق مقدمه و وقف‌نامه، مورخ ربیع المولود سنه تسع و ثلاثین و مائة بعد الف (۱۱۳۹ هـ ق) که مرحوم خاندان قلی بیک افشار واقف آن است، مدتی قبل از آن تاریخ، مرحمت و مغفرت پناه سعادت و توفیق آثار حاج الحرمین الشریفین حاجی عبدالله ولد استاد شاه‌مراد سراج مشهور، در جنب مسجد جامع کبیر که به مسجد جامع مظفریه مشهور است مدرسه‌ای به مال و رجال خود احداث و عمارت و بعضی از حجرات مدرسه را به اتمام رسانیده. قبل از اتمام مدرسه موصوفه و دائر شدن آن، در فتنه افاغنه ملاعنه مخذوله، حاجی بانی مدرسه مزبوره، به درجه شهادت فایض گردیده، مدرسه مزبور مُشرف به خرابی و انهدام و احدی در مدرسه موصوفه سُکنی نداشت. مرحوم خاندان قلی بیگ افشار، به مال و رجال خود اقدام به تکمیل و تعمیر و دایر نمودن آن نموده و طی وقف‌نامه فوق الذکر، چهار رقیه از املاک خود، واقع در حومه کرمان و باغین و شهداد و زرنند را بر آن وقف نمود. در این مدرسه به تصریح وقف‌نامه، چهارده اطاق برای سکونت حداقل چهارده طلبه علوم دینی احداث شده و هزینه‌های آن جزء به جزء، حقوق و مواجب مدرس، خادم، آبکش، سرایدار و ماهیانه طلاب مشخص و معین گردیده است. این مدرسه تا اواخر حکومت قاجاریه دایر بوده و علماء بزرگی از قبیل آقا سیدعلی جدّ سادات

مرعشی و مرحوم آقا سید جواد شیرازی امام جمعه در آن تدریس کرده‌اند و روایتی در باب اقامت حکیم ملا هادی سبزواری در آن مدرسه نیز در شرح حال مرحوم خاندان قلی بیگ در آن مدرسه موجود است.

در زمان تولیت مرحوم بهرام مجدزاده، فرزند مرحوم مجدالاسلام بر موقوفه اجدادی خود، بنای قدیمی تخریب، نوسازی شد که با فوت آن مرحوم در سال ۱۳۴۸ خورشیدی ناتمام ماند سپس با همت متولیان بعدی و مشارکت سازمان اوقاف، بنای جدیدی در محل آن احداث شد که در حال حاضر مدرسه علمیه خواهران در آن دایر است و مخارج آن از درآمد رقبات موقوفه تأمین می‌شود.

ناگفته نماند که مرحوم خاندان قلی بیگ افشار مدرسه دیگری نیز ظاهراً در محل کاروانسرای وکیل فعلی در سال ۱۱۴۴ هجری بنا نهاد و رقبات مفصلی را بر آن وقف نمود که این مدرسه دارای ۲۰ حجره و محل سکونای ۲۰ نفر طلبه بوده ولی در زمان محمدشاه قاجار، نوادگان واقف با تحصیل فتوایی از مرحوم حجه‌الاسلام محمد باقر شفتی رشتی که مرجع وقت کل ایران بوده، وقف را باطل و رقبات موقوفه را تقسیم کرده‌اند.

اکنون از مدرسه مزبور اثری باقی نیست. بعدها مرحوم مجدالاسلام کرمانی با سالها تلاش و دوندگی و محاکمه در محاکم شرع و عدلیه تازه تأسیس، حکم بر ابقاء وقف گرفت لکن عمرش کفاف نداد که آنرا اجرا نماید.

مدرسه معصومیه

این مدرسه در سال ۱۱۰۶ ه ق / ۱۶۹۵ م. در زمان سلطنت شاه سلطان حسین صفوی به دستور معصوم بیگ از امرای صفوی در شهر کرمان ساخته شد و موقوفاتی چند از سوی بانوی برای آن مقدر گردید (جغرافیای کرمان، ص ۳۱، تاریخ یحیی، نسخه دست نویس). این مدرسه در بازار آهنگران کرمان (در کنار مجموعه حاج آقا علی) قرار دارد و امروز آباد و طلبه‌نشین است و از ابتدا تاکنون چندین بار تعمیر و بازسازی شده است.

در کتاب «نام آوران علم و اجتهاد در کرمان» صفحه ۵۲۳ به نقل از حجه‌الاسلام حاج سید جواد نیشابوری، مدیر حوزه علمیه کرمان آمده است که: «این مدرسه، یکی از قدیمی ترین مدارس علوم دینی کرمان است که اساس آن توسط مرحوم حاج معصوم ابن قاسم کرمانی پی‌ریزی و در سال ۱۱۰۶ ه ق به پایان رسید و برای استفاده طلب علم دینی وقف گردید و از طرف واقف (دو دانگ از ملک عبدالله آباد بین ماهان و جوپار و یکصد من از چهارهزار من بذر حسن آباد [حومه متصل به شهر کرمان])، برای تأمین هزینه‌های مدرسه و طلباب و حقوق مدرسین آن وقف گردید. تولیت این مدرسه و موقوفات آن از سوی واقف به [اعلم علمای شهر

کرمان]]».

این مدرسه که در بازار حاج آقا علی قرار دارد، از زمان تأسیس تاکنون، به جز مدت کوتاهی در دوره رضاشاه، همواره مرکز تعلیم و نشر دانش و معارف اسلامی در این منطقه بوده است. شایان ذکر است که موقوفات این مدرسه اکنون طاقیه (= ضایع / نابود) شده است و هزینه های آن معمولاً از محلّ وجوه شرعیه تأمین می‌شود. (نام آوران علم و اجتهاد در کرمان، ص ۵۳۲)

منابع

- ۱- آرشیو و کتابخانه آقای داریوش مجدزاده، وکیل دادگستری، از نوادگان خاندان قلی بیگ در کرمان.
- ۲- احمدی کرمانی، شیخ یحیی، «تاریخ یحیی»، نسخه دست نویس.
- ۳- اسکندر بیگ منشی، «تاریخ عالم آرای عباسی»، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۳۴.
- ۴- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، «حضورستان»، تهران، ۱۳۷۰، چاپ دوم.
- ۵- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، «کوچه هفت پیچ»، تهران، ۱۳۵۷.
- ۶- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، «گنج‌علیخان»، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۶۲.
- ۷- بهمنیار، احمد، «داستان نامه بهمنیاری»، به کوشش فریدون بهمنیار، تهران، ۱۳۶۱.
- ۸- کشاورز، کیخسرو، «پیر قصه گو»، تهران، ۱۳۵۵.
- ۹- مجدالاسلام کرمانی، احمد، «سفرنامه کلات»، جلد اول و دوم، تصحیح محمود خلیل پور، اصفهان، ۱۳۵۰.
- ۱۰- مرعشی صفوی، میرزا محمدخلیل، «مجمّع التّواریخ»، تصحیح استاد محمد اقبال، تهران، ۱۳۶۲.
- ۱۱- مؤمن کرمانی، ملامحمد، «صحیفه الارشاد»، تصحیح دکتر باستانی پاریزی، تهران، ۱۳۹۴.
- ۱۲- نجمی، شمس‌الدین، «گاهشمار تاریخ کرمان»، انتشارات مرکز کرمان‌شناسی، کرمان، ۱۳۸۱.
- ۱۳- وزیری، احمدعلی خان، «تاریخ کرمان «سالاریه»، تصحیح دکتر باستانی پاریزی، تهران، ۱۳۴۰، چاپ اول.
- ۱۴- وزیری، احمدعلی خان، «جغرافیای کرمان»، تصحیح دکتر محمدابراهیم باستانی پاریزی، انتشارات ابن سینا، تهران، ۱۳۵۴.